

А.Г. Івершинь, З.В. Колеснікова
РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ
ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ
ОБРАЗОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Центральним завданням дошкільної освіти, як відомо, є підготовка дитини до школи. Вивчаючи проблеми адаптації дитини до школи, і нової для нього діяльності, В.О.Сухомлинський виокремлював емоції як ту рушійну силу, що забезпечує мобілізацію малюка на виконання важкої для нього учбової діяльності. Якщо звернутися до творчості Василя Олександровича Сухомлинського, то можна побачити, що він постійно шукав відповіді на питання – «що робити, щоб дітям хотілося добре навчатися». Він намагався повернути увагу до одного, суто психологічного феномена, який, на його думку, спонукає чи гальмує успішність навчання – емоційний розвиток дитини. «Якщо дитина знає радість пізнання, радість успіху, то бажання знати завжди супроводить її працю» [5, с. 589]

Спробуємо розібратись у тому, чим взагалі є емоції, яку роль у житті людини вони відіграють. Перші спроби виділити круг специфічних емоцій людини зустрічаються в роботах Платона, Аристотеля, Канта, Декарта, Спінози, Ж- Ж. Руссо.

Психологічні словники фіксують декілька визначень терміна «емоції».

Емоції (від лат. «emovere» - порушувати, хвилювати) - стани, пов'язані з оцінкою значущості для індивіда чинників, що діють на нього, і що виражаються перш за все у формі безпосередніх переживань задоволення або незадоволення його актуальних потреб. Під емоцією

розуміють або внутрішнє відчуття людини, або прояв цього відчуття. Емоція - це психічний процес імпульсної регуляції поведінки, заснований на плотському віддзеркаленні потребнісної значущості зовнішніх дій, їх сприятливості або шкідливості для життєдіяльності індивіда. [2]

Емоції виникли в результаті еволюції для кращої адаптації організму. Емоції завжди двовалентні (мають два полюси). Вони позитивні або негативні. Окремі життєво важливі властивості предметів і ситуацій, викликаючи емоції, настроюють організм на відповідну поведінку. Це механізм безпосередньої оцінки рівня благополуччя взаємодії організму з середовищем.

Будь-які прояви активності людини супроводжуються емоційними переживаннями. Завдяки їм, людина може відчувати стан іншої людини, співпереживати їй. Особливість людських емоцій полягає в тому, що в суспільно-історичній практиці була вироблена особлива емоційна мова, яка може передаватись як деякий загальноприйнятий опис. На цій основі існує, зокрема, емоційний відгук на твори мистецтва, які мають достатньо жорстку прив'язку до певної історичної епохи. Іншими словами, емоції не тільки регулюють поведінку самої людини, але й впливають на інших людей.

Як пише Я. Рейковський, у безлічі емоційних проявів виділяють декілька основних емоцій: радість (задоволення), печаль (незадоволення), страх, гнів, здивування, огида. Одна і та сама потреба в різних ситуаціях може викликати різні емоції. Так, потреба

самозбереження при загрозі з боку сильного може викликати страх, а з боку слабого – гнів [3].

К. Ізард виділяє 10 основних (базових) емоцій: радість, здивування, печаль, гнів, огида, презирство, страх, сором, інтерес, провина.

Приблизно такі групи емоцій обґрунтовуються в роботах С.Л. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, Г. Бріг і ін. Так, С.Л. Рубінштейн, спираючись на принцип розвитку, підрозділяє емоції на елементарні відчуття, різноманітні наочні відчуття, узагальнені світоглядні відчуття, афекти, настрої і пристрасті. О.М. Леонтьєв, характеризуючи емоції в рамках діяльнісного підходу, зводить їх до афектів, власне емоцій і відчуттів. І.П. Павлов виділяв емоції і відчуття. Багато сучасних авторів розрізняють емоції на прості і складні, позитивні і негативні, амбівалентні й невизначені, базальні, неясні і біологічно обумовлені та інші. [2]

Р. Плутчик, виходячи з розуміння емоцій як засобів пристосування, виділив систему первинних емоцій і відповідний їм адаптивний комплекс дій. Зокрема, гнів, лють/руйнування, схвалення/ухвалення; радість, екстаз/відтворення; очікування/дослідження; страх, жах, захист; огида, презирство/відкидання; печаль, здивування/орієнтація.

У працях П.В. Симонова, залежно від величини потреби, вірогідності її задоволення і характеристики дії, наводиться широкий перелік емоційних реакцій: насолода, задоволення, захоплення, щастя, радість, безстрашність, сміливість, упевненість, мужність, натхнення, бадьорість, байдужість,

спокій, розслаблення, незворушність, незадоволення, неспокій, необережність, нетерпіння, огида, печаль, тривога, обурення, страждання, горе, страх, відчай, жах, гнів, лють, сказ [3].

Б.І. Додонов у своїх дослідженнях підрозділяє емоції на: позитивні й негативні стеничні і астенічні; реакції та емоційні стани. Він дає так звану типологію «цінних» емоцій, що включає: альтруїстичні, комунікативні, емоції самоствердження, праксичні, емоції боротьби, романтичні, естетичні, гедоністичні, гностичні [1].

Перші спроби виділити круг специфічних емоцій у пізнавальній діяльності людини зустрічаються ще в роботах Платона, який описав розумову насолоду; Аристотеля, який характеризував значення здивування в пізнавальному процесі, Декарта, котрий показав нерозривний зв'язок відчуття сумніву з мисленням; Спінози, який розкрив взаємозв'язок упевненості і задоволення в пізнавальному процесі.

Психологами встановлено, що мислення нерозривно пов'язане з емоціями людини. Так, А. Рібо в систему інтелектуальних відчуттів включає здивування, подив, цікавість і сумнів. На його думку, «інстинкт цікавості є коренем всякої інтелектуальної емоції». При цьому, щоб переживати почуття вищого порядку, потрібне існування двох умов: по-перше, здатності осягати і розуміти ідеї; по-друге, ці ідеї повинні викликати собою відомі відчуття, відповідні прагненням. Розвиток емоцій, як пише Т. А. Рібо, залежить від розвитку загальних ідей: «...еволюція ідей викликає за собою еволюцію відчуттів» [2, с.51].

Проблема специфічних емоцій пізнавального характеру нерозривно пов'язана з умовами діяльності людини. Це особливо стосується й учбової діяльності, де емоційний чинник реалізується не повною мірою. Як уважав С.Л. Рубінштейн, ефективність включення учня в роботу визначається не тільки тим, що завдання, зрозумілі йому, але і тим, як вони внутрішньо прийнятні ним, тобто який вони знайшли «відгук і опорну точку в його переживанні». Звідси зрозуміло, що емоції учнів, відображаючи ту або іншу сторону пізнавальної діяльності, виступають і своєрідним її регулятором. На цей взаємозв'язок указують багато дослідників [2].

Ще С. Л. Виготський підкреслював, що важливо враховувати емоції, сприйняття матеріалу, що виникають у результаті, у його «природних» зв'язках, і емоції, породжені особливою формою його уявлення.

Емоції, як і всі психічні явища, породжуються в конкретних умовах діяльності, у тому числі й учбової, відображаючи характер її протікання.

Необхідно відзначити, що за останні роки з'явилися спеціальні роботи, присвячені прийомам емоційного стимулювання в навчально-виховному процесі, де рекомендується для емоційного стимулювання наступне: бесіда, диспут, художня розповідь, кіно, телебачення, гра, переконання, змагання, різні фрагменти ігор, наочність, захоплюючі логіко-психологічні завдання, театралізовані дії. Задля регуляції учбової діяльності пропонується використовувати такі методи:

а) методи, направлені на посилення емоційності дидактичного матеріалу, мотиваційного, оцінного компонентів учбової діяльності. Вони пов'язані зі створенням ефектів типу раптовості, яскравості і контрасту, драматизації, які сприяють виникненню у дітей сприятливих емоцій, зумовлюють успішність навчання.

б) методи, направлені на коректування негативних ситуацій, що виникають в окремих дітей. Це: контраст, раптовість, драматизація.

в) методи, спрямовані на відновлення функціональних станів дошкільників на заняттях. До їх числа відносять: перемикання на іншу діяльність, дихальні, психомоторні вправи, експресивно-мімічні в поєднанні з музикою. [6]

Дослідженнями емоційного миру дітей займалися багато вітчизняних і зарубіжних педагогів і психологи. Серед них: Н.Н.Авдєєва, Г.М. Бреслав, Л.С. Вигодський, А.В. Запорожець, Е.П. Ільїн, А.Н. Леонтьєв, А.Н. Лук, Я.З. Неверовіч, Е.Г. Еріксон, М.Я. Якобсон, С.А. Козлова, Я.Л.Коломінський та інші.

Характеризуючи дитячу творчість і ті психічні процеси, які включаються в образотворчу діяльність, педагоги відзначають, що у процесі образотворчої діяльності відбувається емоційно-образне освоєння навколишнього світу, формується активна життєва позиція і естетична культура дитини, активізується творча діяльність.

Дослідники дитячої образотворчої діяльності підкреслюють, що творчість дитини не просто результат педагогічної дії. Діти є суб'єктами творчості, активними учасниками процесу

розвитку. Тому творчість дитини відрізняється неповторністю, щирістю переживань і яскраво вираженою оцінкою того або іншого явища. Чим раніше дитина буде залучена в творчу діяльність, тим більше високих результатів можна домогтися у його загальному художньому і емоційному розвитку.

На думку Л.С. Виготського, малювання складає переважний вид діяльності дитини в дошкільному віці. Виготський підкреслює важливість установки педагогічної роботи на розвиток емоцій, уяви і відчуттів дитини, які є однією з основних сил в процесі підготовки його до майбутнього [2].

Так, Е.В. Белік стверджує, що малюючи, дитина не просто зображає інші предмети або явища, але і виражає посильними йому засобами своє емоційне відношення до того, що зображається. Тому процес малювання у дитини пов'язаний з оцінкою того, що він зображає, і в цій оцінці завжди велику роль грають відчуття дитини, зокрема естетичні. Прагнучи передати це ставлення, дитина шукає засоби виразу, оволодіваючи олівцем і фарбами.

Природність, безпосередність поведінки дітей, їх самостійність в діяльності дозволяють створити необхідні емоційні ситуації на всіх етапах учбового процесу. Найбільший ефект виникає тоді, коли спільна діяльність учнів реалізується в ролевих, проблемно-сюжетних іграх, іграх-змаганнях. На думку Л.С. Виготського, в грі дитина одночасно випробовує два види переживань. Виконуючи роль, вона живе своїми відчуттями і емоціями персонажа.

Як підкреслює О. Дронова, для дитини малюнок є емоційною формою і способом комунікації з одногодками і іншими людьми, його самовираженням, самоствердженням, а також картиною світу. Для її батьків малюнок – це шлях до взаєморозуміння, емоційної гармонізації сімейних відносин. Для педагогів і психологів, дитячий малюнок - це своєрідна матриця внутрішнього емоційного світу, розвитку всіх сфер особи дитини, її соціалізації, Я-концепції.

У проведеному дослідженні на базі дошкільної установи №63 Г.Севастополя нами були проведені заняття по зображувальній діяльності, основним завданням яких було розширення уявлень дітей про різні емоції і способи їх вираження.

«Танок радості»

1 етап. Дітям заздалегідь повідомили, що вони будуть малювати «Радість». Дали час на з'ясування цієї творчої задачі і підготовку сюжету майбутньої роботи. Діти були зацікавлені і спантеличені водночас: «А як це, малювати радість?», «Хіба її можна намалювати?», «А що треба малювати?». Почалися жваві дискусії: на дворі, у групі, навіть у сюжетно-ролевих іграх діти торкалися цієї теми. Чекали заняття з нетерпінням. Вихователь проводив з дітьми бесіду на тему «Що нас може порадувати?». Виявляється, що радість приносить дуже багато речей: перший пролісок, бажаний подарунок, знайдений гриб, яскраве сонечко, відпочинок на морі...

– "Радість – це чудова емоція, яка подобається всім людям. Коли людина радіє – вона весела,

усміхнена, говорить дзвінким голосом, може підстрибувати від цього відчуття.

Обговорюються і кольори радості: яскраві – червоний, жовтий, зелений, блакитний тощо.

2-й етап. Далі дітям пропонувалося підійти до дзеркала і зобразити на своєму обличчі радість. Як при цьому міняється особа? Що відбувається з очима, губами, носом?

3-й етап. Подорожувати по країні емоцій нам допомагає музика і легкий шифоновий шарф. З цим помічником діти здійснюють різні рухи. Ми танцюємо під музику власної радості! Музика і рух тілом у даному випадку сприяють позбавленню від м'язових затисків, дозволяють отримати задоволення від управління своїм тілом.

4-й етап. Дітям пропонується пригадати свої відчуття під час танцю, образи, які він уявляв коли вони, кружляли під веселу музику. Малюнок може відображати як конкретні радісні переживання дитини, пов'язані з якоюсь значущою подією, так і уявні переживання й фантазії, а також просто лінії і кольорові плями. Роботи вийшли незвичайні. Хтось намалював природу, тварини, квіти, колористичні плями, а Діана Б. намалювала свою маму з немовлям (у неї щойно з'явилася сестричка): «Мама з Оленочкою. Всі щасливі». Вихователь, розглядаючи малюнки, питав у дітей, чи зв'язаний його малюнок з танцем, чи вдалося дитині передати відчуття радості й веселощів у своїй роботі, як вона себе почуває по закінченні живописної творчості?

«Я відчуваю гнів»

1 етап. Пропонуємо дітям розглянути піктограму «Гнів», де

зображена людська особа із спотвореними рисами обличчя. Педагог просить дитину підійти до дзеркала і зробити такий же вираз. «А зараз, коли ти зробив такий же вираз обличчя, як на картинці, відповідай на питання, що ти зараз відчуваєш? Коли у тебе вже був такий стан?»

2 етап. Пропонуємо дитині пригадати ситуацію, в якій він випробовував гнів. Закрити очі і пригадати цей момент в найдрібніших подробицях. Потім ми повідомляємо про те, що гнів - це могутня руйнівна сила, якщо його не контролювати і не уміти з ним справлятися.

3 етап. Педагог просить дитину «виплеснути» свій гнів. «Я покажу тобі простий спосіб позбавитися від нього, не заподіявши нікому шкоди. Перед тобою листи паперу. Рви їх на дрібні шматочки і складай в таз». Після того, як діти нарвуть велику гору папірців, пропонуємо узяти їх в долоньки і підкинути вгору. Потім знову узяти і підкинути. Дітям дуже подобається ця вправа. Коли дитина награється, папірці знову збираються в таз або блюдо.

4 етап. Тепер необхідно навчити дитину переводити гнів у творчість. Візьмемо папір будь-якого кольору для фону нашого шедевра, і створимо картину-колаж з розірваних шматочків. Це може бути абстрактна мозаїка, узор в крузі або квадраті, натюрморт або пейзаж.

«Ми малюємо журбу»

1 етап. Дітям заздалегідь повідомили, що через три дні вони будуть малювати «Журбу». Дали час, на з'ясування цієї творчої задачі і підготовку сюжету майбутньої роботи. Педагог проводив с дітьми бесіди на тему «Що нас може

засмутити?». Ми обговорюємо тему погоди, стану бездомних тваринок, тощо. Обговорюються і кольори смутку.

2 етап. Пропонуємо послухати музику мінорного настрою. Сумні мелодії: «Старовинна французька пісенька», «Хвороба ляльки» - П.І. Чайковський «Дитячий альбом». Спокійні ліричні мелодії: «Лебідь» - П.І. Чайковський «Лебедине озеро»; сонатf для фортепіано № 11 (Ля мажор) – Моцарта.

3 етап. Практична робота з фарбами. Деякі діти намалювали природу, дощ, хтось пригадав тему осені. Були і роботи, які мають глибоке емоційне підґрунтя: Максим Т. намалював канарку у клітці: «Йй сумно, вона скучає за мамою, хоче політати». Тихон П. намалював хвору людину, і навіть не схотів розмальовувати. Навіть не дав пояснень, кого він зобразив на малюнку.

Ми відзначаємо такі переваги занять з урахуванням емоційного стану дітей: дошкільники отримують більше задоволення від занять; комфортніше відчують себе; знижується тривожність; зростає пізнавальна активність і творча самостійність; міняється характер взаємин між дітьми, вони стають добрішими; діти починають краще розуміти один одного і самих себе.

Відмічено, що дана робота сприяє формуванню в дошкільника уміння відчувати своє тіло, прислухатися до своїх відчуттів та виражати їх за допомогою рухів. Разом з накопиченням емоційного досвіду відбувається та розширення сенсорного діапазону і розвитку внутрішнього Я дошкільника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Додонов Б.И. Классификация эмоций при исследовании эмоциональной направленности личности. // Вопросы психологии, – 1974, – №6, – С.21-33.

2. *Ольшанникова. А.Е.* К психологической диагностике эмоциональности: Проблемы общей, возрастной и педагогической психологии. – М.: Просвещение, 1978. – 135 с.

3. Психологическая энциклопедия / Под ред. Р. Корсини, А.Ауэрбаха. СПб., 2003. – 1096 с.

4. *Рейковский Я.* Экспериментальная психология эмоций. – М., 1979. – 151 с.

5. *Сухомлинський В.О.* Вибрані твори в 5т. Найвідсталіший у класі. – К.: Рад. школа, – Т.5.

6. *Чебикін О Я.* Теорія і методика емоційної регуляції навчальної діяльності. – Одеса: Астропринт, 1999.

Подано до редакції 26.05.08

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются теоретические аспекты проблемы формирования эмоциональной сферы, включающей эмоции, чувства, эмоциональные состояния, предлагается серия заданий для активизации эмоциональных процессов у дошкольников в изобразительной деятельности.

SUMMARY

The article presents some theoretical aspects of the problem of formation of emotional sphere including emotions, feelings, emotional conditions. The authors offer a series of tasks for activating emotional processes of preschoolers in graphic activity.